

Landskaparna

Denna bok tillägnas Tore Artelius.

KULTURMILJÖ
HALLAND

UTSKRIFT GES UT AV STIFTELSEN HALLANDS LÄNSMUSEER, KULTURMILJÖ HALLAND.

DETTA ÄR NR II I EN LÖPANDE SERIE.

POSTADRESS: KULTURMILJÖ HALLAND, BASTIONSGATAN 3, 302 43 HALMSTAD

TELEFON: 035-19 26 00, FAX: 035-19 26 26, E-POST: KANSLI@KULTURMILJÖHALLAND.SE

REDAKTÖRER: ANDERS HÅKANSSON OCH CHRISTINA ROSÉN

ENGELSK SPRÅKGRANSKNING: ALAN CROZIER

LAYOUT OCH OMSLAG: ANDERS ANDERSSON, FOTO, SID 252: LENA TROEDSON

© 2011 KULTURMILJÖ HALLAND OCH RESPEKTIVE FÖRFATTARE.

FÖRFATTARNA ANSVARAR SJÄLVA FÖR ARTIKLARNAS INNEHÅLL.

ISSN 1102-7290

Innehåll

FÖRORD

Landskaparna – ett nätverk och en konferens	5
<i>Tore Artelius</i>	
Det förflutna var en annan plats	9
<i>Mattias Karlsson</i>	
Jordar – teknologi – aktörer	25
<i>Bertil Helgesson</i>	
Jakten på den försvunna trakten – vad jord och ord månne gömma	49
<i>Henrik Svensson</i>	
Den dolda dynamiken i en skifteskarta	73
<i>Ådel Vestbö-Franzén</i>	
Utjorden Bollarp i Vireda socken. Vardagsliv, jordbruk och försörjningsstrategier på ett 1500-talsnybygge i norra Småland	97
<i>Katarina Eriksson, Gunvor Gustafsson och Stig Welinder</i>	
Fäbodvallar som förändring.	127
<i>Lars Jönsson</i>	
En storgårds sociala och rituella topografi – exempel från Lockarp i Skåne	145
<i>Lena Beronius Jörpeland</i>	
Den medeltida gårdstomten i ett arkeologiskt perspektiv.	169
<i>Ulrika Rosendahl</i>	
Landskap i Nyland	183
<i>Johan Åstrand</i>	
Berget och staden – järnhantering och stadsgrundande i Jönköping	201
<i>Kathrine Siene</i>	
Utmarka – en “arena” for samfunnsutvikling i middelalder Massefangst av villrein og jernproduksjon i Øst-Norge	225
<i>Katalin Schmidt Sabo</i>	
”Är du en landskapare, lille vän?	245

Katalin Schmidt Sabo

Är du en landskapare, lille vän?

DET HÄR VAR RIKTIGT ROLIGT! Med konferensen Landskaparna ville vi i Nätverket för Sydsvensk landsbygdsarkeologi samla forskare från olika discipliner som aktivt arbetade med landskapet som tema. Ett sjuttioal personer inom kulturmiljövården - arkeologer, historiker, kulturgeografer, landskapsarkitekter, museianställda, doktorander, forskare och länsstyrelser deltog och delade med sig av sina forskningsresultat, erfarenheter och tankar. Ett tjugotal höll inlägg. Temat visade sig vara gränsöverskridande och beröra olika discipliner, källmaterial och metoder, vilket vi välkomnade. Våra diskussioner under konferensen blev på intet sätt färdiga eller avslutade, snarare hann vi påbörja dem.

Landskapet som ämne är brett och ger oändliga möjligheter till forskningsämnen. Man kan se landskapet som en arena, som ett knippe givna förutsättningar för produktion och verksamheter, landskapet som upplevelse, minne, arv och historia. Det tar inte slut där. Landskapet kan vara både objekt och subjekt. Vår speciella avsikt med konferensen var framförallt att stärka insikten om människan som aktör i landskapet - landskaparen. Människan som ständigt förändrar landskapet, samtidigt som hon blir påverkad av det.

Vem är en aktör?

Vad krävs av en människa för att hon ska kallas en aktör, och vilken ny kunskap får vi fram om vi försöker se människan bakom landskapsförändringarna? Ligger definitionen av en aktör i vår syn, i det vi uppmärksammar? Är det vi forskare

som sätter ramarna för vilka vi definierar som aktörer?

Frågan kring aktörskap är inte ny. Ämnet är komplext och utrymmet här ger inte plats för en grundlig belysning, endast en kort introduktion. Inom de sociala vetenskaperna har man sen flera decennier tillbaka arbetat med att undersöka relationen mellan aktör och struktur, mellan individ och kollektiv. Till aktörer räknas dem som utför handlingar som formar den sociala interaktionen. Aktörer kan bestå av en enda person, grupper med flera individer och större kollektiv. Handlingarna kan utföras individuellt eller kollektivt.

De två viktigaste företrädarna för utvecklandet av aktör-teorier har varit Pierre Bourdieu och Anthony Giddens. Deras arbeten utmanade de samtida deterministiska modellerna för mänskligt handlande genom att ge människan en större roll i samhällsutvecklingen. De gjorde det genom att tillskriva människan ett visst mått av kreativ förmåga och målorienterade handlingar inom de fasta ramar/strukturerna varinom hon befann sig (Bourdieu 1977, Giddens 1984).

Bourdieu utgick från begreppet ”habitus” för att beskriva hur människan genom sina vanor både skapar strukturer i samhället och blir strukturerad. Den sociala asymmetrin och klasstänkandet var viktiga analytiska redskap för Bourdieu i hans sökande att förstå hur struktur och individ var relaterade till varandra. Han såg människan till största delen agera utifrån oreflekterade och omedvetna handlingar, där förändringarna snarast uppstod genom tillfälligheter och missförstånd.

Giddens menade liksom Bourdieu att det var människan som genom sina upprepade handlingar både skapade samhället och blev styrd av det. Strukturer såg han som reproducerande praktiker som upprepats så många gånger att de verkade både naturliga och permanenta. Han såg dock inte människan som lika omedveten om sina handlingar som Bourdieu. Giddens syn på aktören gav större utrymme för mänsklig kreativitet. Han poängterade människans reflexiva möjlighet och förmåga till eftertanke om de egna handlingarna, före ofriheten och passiviteten (Giddens 1984:26f, Schmidt Sabo 2005:40).

Inom aktörsperspektivet finns ytterligare aspekter av mänskligt beteende som inverkar på våra tolkningar, exempelvis medvetenheten om att intentioner kan leda till olika konsekvenser, att graden av vilja att skapa förändring har varit olika stark hos individer och grupper, att vår tolkning av ett rationellt beteende inte

behöver stämma med vad som ansågs vara rationellt under andra tidsperioder, att människor kan ha olika motiv till sitt handlande och även utöva motstånd mot samtida normer (se Dornan 2002:306ff och där angivna referenser).

Michael Shanks och Christopher Tilley anses vara bland de första som förde in aktörsperspektivet i arkeologisk forskning (1987). De undersökte bland annat relationen mellan individuellt och kollektivt handlande och problematiserade individens möjligheter att uppfatta konsekvenserna av sina handlingar. Deras forskning visade också att man kan få fram mer kunskap om människan om man studerar henne både i sin närmiljö och i större sammanhang, eftersom människan alltid interagerar med sin omgivning. Studerar vi aktörer bör vi därför också studera det samtida samhället, normerna och de sociokulturella strukturerna som aktörerna befinner sig inom. Människan agerar alltid inom de samtida strukturerna, inom sin miljö och sitt landskap (Giddens 1984:53, Joyce & Lopiparo 2005:365).

Människan är en aktör då hon förändrar sina handlingar och skapar något nytt, men hon kan också vara aktör genom upprepningen av handlingar, i reproduktionen och upprätthållandet av strukturerna. Det är inte endast bakom de snabba förändringarna som det finns aktörer. Upprepningen av handlingar kan i sig vara en del av en förändringsprocess, ett skeende som inte märks förrän lång tid senare. Det skulle vara fel att endast se förändringsögonblicken som betydelsefulla för historisk utveckling. Vad vi idag uppfattar som kontinuitet är nämligen de materiella uttrycken för handlingar hos aktörer som verkat inom de samtida strukturerna och fortlöpande reproducerat dem (Joyce & Lopiparo 2005:368f).

Aktörer i landskapet

Att göra bruk av ett landskap skall betraktas som en social handling. Varför? Jo, för att människans förmåga att anpassa sig och att välja de lösningar som ger acceptabla resultat i förhållande till uppställda mål har styrt landskapets utnyttjande och förändring. Trots att vissa naturförutsättningar är givna blir dessa indragna i det samhälleliga spelet som formar utnyttjandet. Landskapsutnyttjandet måste alltid relateras till de sociala, politiska, kulturella och ekonomiska förhållandena för att kunna förstås (Widgren 1999:32).

Människan lever alltid i resterna av vad tidigare generationer har lämnat efter

sig. Landskapet kan ses som en "sedimentation", med överlagringar där skilda tiders mänskliga handlingar och praktiker har efterlämnat spår som ackumulerats på varandra (jfr Pred 1985:337). Varje organisatoriskt skede gör fysiska avtryck i geografin, och landskapet har således både en förmåga att bevara och att reproducera sociala relationer. Detta gör att landskap kan användas för att strukturera människors handlingar, aktiviteter, vanor och rutiner. Eftersom landskapet besitter denna egenskap är det ingen överraskning att det ständigt blir indraget i de strategier som samhällen har för att hantera sin stabilitet, varaktighet och sin förändring (Dodgshon 1998:190, Schmidt Sabo 2005:40ff).

Flera komplexa samhällsstrukturer som togs upp på konferensen, exempelvis jordbruket, byn, glasbruket, säteriet, fåboddriften, järnproduktionen, fångstkulturen och storgodset, har alla haft sina egna standardiserade sociala och rumsliga mönster, i vilka både människor och produktion har inordnats. Var och en har passats in i sina roller, hög som låg. Men vilka var landskapare och aktörer här? Det finns olika svar på den frågan beroende på vems perspektiv vi väljer att studera.

Dem vi är mest vana att se som aktörer i landskapet är oftast den sociala eliten: de rika markägande släktena, kyrkans potentater, godsägarna eller brukspatronerna. De som styr och ställt, gjort val och har kunnat använda sig av sina samhällspositioner för detta. Men hur ska man då se på de människor som utgjorde ett verktyg för eliten/markägarna för att genomföra något? Kan de räknas till aktörer som bara har bekräftat en viss ordning, de som har upprätthållit strukturerna med sina repetitiva handlingar?

Ser vi till den stora skaran av människor; bönderna, byborna, landborna, brukarna, torparna, skogsarbetarna – var de alla med om att skapa, producera och reproducera landskapet med sina repetitiva handlingar. Med andra ord deltog de också aktivt till att utforma det samtida samhället, och det är därför möjligt att tillskriva dem aktörsroller.

När man definierar en aktör och gör den till subjekt - då blir den per definition en aktör. Aktörens roll ligger i betraktarens öga, i forskningsperspektivet. Vår blick skapar aktören.

Vad var vi nyfikna på?

Temat för de fyra sessionerna utmynnade från diskussioner vi haft inom nätverket. I sessionen Landskapare ville vi uppmärksamma alla dem som satt sina avtryck i landskapet, människor som kämpat, satsat, provat på nytt, förändrat eller vidmakthållit något i landskapet. Vi ville även lyfta fram de sociala relationerna mellan individer och kollektiv, mellan överhet och brukare, mellan män och kvinnor.

Sessionen Regionala strategier behandlade hur de naturtopografiska miljöerna, skogsbygd, slättbygd, kustområden och inland har påverkat människan utifrån givna förutsättningar. Vi ville se hur balansen såg ut mellan arv, tradition och nyskapande. Sågs landskapets förutsättningar som begränsningar eller som utmaningar som tvingade fram nya strategier? Var våra uppfattningar om regionala särdrag mer deterministiska än vad som var fallet i verkligheten? Har människor haft fler valmöjligheter än de som vi tillskriver dem?

Landskapet runt omkring oss är involverat i en ständigt pågående process. I sessionen Dynamiska landskap ville vi fokusera på de byggda miljöerna och landskap som kan uppfattas som väldigt stabila, på gränsen till oföränderliga, men som sedda i ett långt tidsperspektiv kan uppenbara mönster, brott och förändringar. Ändrade sociala, ekonomiska eller politiska förhållanden i samhället kan bryta upp även de segaste strukturer. Men hur är det med individer - har de också kunnat påverka utvecklingen? Dynamiken på olika rumsliga nivåer, från rummet inne i husen, till gården, tunet, inmarken, utmarken och det vidare landskapet, var intressant att uppmärksamma eftersom den medförde förskjutningar i aktörsrollerna. Vem gjorde vad, när och varför, med vilka motiv och vilka konsekvenser?

Relationen mellan stad och land är ständigt aktuell. Ofta ses stad och land som skilda poler i förhållande till varandra, som motsatser. Staden framställs inte sällan som starkare än landskapet. Men styrde verkligen den ena över den andra, eller fanns det ett ömsesidigt beroende? I sessionen Land och stad ville vi undersöka vilka aktörer som fanns i städerna respektive på landet. Fanns landsbygden representerad i staden eller staden i landskapet?

Avslutningsvis vill vi inom Nätverket för Sydsvensk landsbygdsarkeologi tacka samtliga föredragshållare och alla som deltog på konferensen. Ett särskilt tack rik-

tas till Smålands museum för det förnämliga upplåtandet av museets lokaler. Nätverket kommer naturligtvis att fortsätta arbetet med att uppmärksamma landsbygdens lämningar. Vi är övertygade om att olika former av samarbeten tvärs över de institutionella ämnesgränserna utvecklar forskningen. I tider av konkurrens och omstruktureringar på våra arbetsplatser är det särskilt viktigt att vitalisera samarbetet och utbytet. Det är berikande både för det vetenskapliga samtalet och för resultaten. ❧

– Är du en landskapare, lille vän?

Referenser

- Bourdieu, P. 1977. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge.
- Dodgshon, R. 1998. *Society in Time and Space. A Geographical Perspective on Change*. Cambridge Studies in Historical Geography. Cambridge.
- Dornan, J. L. 2002. Agency and Archaeology: Past, Present, and Future Directions. *Journal of Archaeological Method and Theory*. Vol. 9. No 4.
- Giddens, A. 1984. *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge.
- Joyce, R. A. & Lopiparo, J. 2005. PostScript: Doing Agency in Archaeology. *Journal of Archaeological Method and Theory*. Vol. 12. No. 4.
- Pred, A. 1985. The social becomes the spatial, the spatial becomes the social: Enclosures, social change and the becoming of places in the Swedish province of Skåne. In: *Social Relations and Spatial Structures*. Eds. Gregory, D. & Urry, J. London.
- Shanks, M. & Tilley, C. 1987. *Re-constructing Archaeology: Theory and Practice*. London.
- Schmidt Sabo, K. 2005. Bystrukturernas dynamik. I: *Den medeltida byns sociala dimensioner*. Riksantikvarieämbetets Arkeologiska undersökningar Skrifter 67. Lund Studies in Historical Archaeology 1.
- Widgren, M. 1999. Reflections on landscape and settlement transformation. *Settlement and Landscape. Proceedings of a Conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. (Eds.) C. Fabech & J. Ringtved Højbjerg.

Tore Artelius

1954–2011

Utskrift 11

DET ELFTE NUMRET av Utskrift fokuserar på människan som aktör i landskapet – *landskaparen*. Vilka var de människor som arbetade i och aktivt formade landskapet under perioden yngre järnålder till nyare tid? Aktuella frågor i ämnet diskuterades vid konferensen Landskaparna, som anordnades i november 2009 på Smålands Museum i Växjö. Konferensen samlade skandinaviska forskare från olika discipliner – främst arkeologer, historiker och kulturgeografer som aktivt arbetat med landskapet som tema. Elva av inläggen från sessionerna Landskaparna, Regionala strategier, Dynamiska landskap samt Land och stad, har skrivits om till artiklar och presenteras inom ramen för detta nummer.

KULTURMILJÖ
HALLAND

Kulturmiljö Halland, Bastionsgatan 3, 302 43 Halmstad
035-19 26-00 kansli@kulturmiljohalland.se

ISSN-1102-7290